

DAVID JOHNSTON-CYNTHIA SAMPSON: *Religion, The Missing Dimension of Statecraft*, Oxford University Press, New York, 1994., 350 str.

Priredivači su djelatnici Centra za strateški međunarodni studij u Washingtonu, a uz njih dvoje svojim je prilogima sudjelovalo još 15 autora iz SAD. Predgovor je napisao bivši predsjednik J. Carter koji ističe da su »religijske razlike često okrivljivane kao izgovor za rat«, ali da na temelju svojega osobnog iskustva drži kako »religija može imati važnu ulogu u mirotvorstvu«. D. Johnston predstavlja »projekt«: zamoljeni stručnjaci radili su na njemu sedam godina nakon što je on, kao politolog, otkrio važnost religije u procesu socijalnog pomirenja u različitim konfliktnim regijama. Knjiga se sastoji od 15 poglavlja, razdijeljenih u tri nejednaka dijela: teorijska podloga (3–36), prikaz sedam sukoba koji su riješeni uz zalaganje vjerskih osoba i institucija s popratnom politikološkom i socio-religijskom analizom (37–274), posljedica za tvorce vanjske politike SAD i za vodstva vjerskih zajednica (285–338). Opširno kazalo pojmova, osoba, zemalja i vjerskih zajednica (339–350) pomaže pri brzom traženju obrađenih primjera i spominjanih sudionika.

U uvodnom poglavlju Johnston najavljuje da će nakon prestanka hladnog rata većina novih sukoba izlaziti iz nacionalnog ili religijskog identiteta i prebacuje tvorcima međunarodnih odnosa da su zanemarili pojedince i ustanove koje djeluju iz vjerskih ili duhovnih pobuda. Pred novim unutardržavnim i međudržavnim problemima nisu više dostatni stari pristupi temeljeni na filozofiji države. E. Luttwak u drugom poglavlju *Dimenzija koja nedostaje* (8–19) kritizira tradicionalnu politikologiju i tvrdi da su se brojni intelektualci nekoć svjesno protivili utjecaju vjere, a da je to sada rijetkost. Pokazuje kako se u Iranu očitovala kriva procjena utjecaja vjere i neuspjeh krilatice da ekonomski razvoj uklanja političko nezadovoljstvo pučanstva. Žali što među specijaliziranim špijunima dosada nije bilo onih koji pažljivo prate vjerska strujanja u nekoj zemlji. U rješavanju sukoba danas se pokazuje potreba za »trećom strankom«, koja nema vojnu ni političku moć a može kod sukobljenih buditi povjerenje. To poglavlje autor je popratio motom iz Tertulijana: »Dvije vrste sljepoće lagano se spajaju: sljepoća onih koji ne vide što jest i sljepoća onih koji vide što nije.«

B. Garry u poglavlju *Religija i međunarodni poslovi* (20–36) prebacuje politici da je upala u tri zablude: nije istina da vjera nema važne uloge u političkim razmiricama; »treći svijet« nije odbacio utjecaj vjere prihvativši zapadnjački razvoj; Marxovu krilaticu da je vjera opijum naroda Homeini jepobio pokazavši da je narod po naravi otvoren za vjeru, pa se »opijum« može držati i lijekom, a ne opojnom drogom. Za razliku od SAD, u afričkim, srednjoistočnim i azijskim državama vjera je imala i još uvijek ima važnu ulogu u nacionalnom i državnom zajedništvu: »Stav Arapa prema sukobu na Bliskom Istoku veoma je uvjetovan religijom. Glavni razlog nastanka i opstanka Pakistana je muslimanski sastav stanovništva... Raspad Jugoslavije pokazuje nekoliko zornih primjera o važnosti religije kao odrednice za krajevnu lojalnost. Oružani sukobi između Srba, Hrvata i bosanskih Muslimana nisu per se religijski ratovi. Međutim, dugotrajnost i intenzitet mržnje među žiteljima koji su toliko dugo živjeli jedni kraj drugih, govorili isti jezik i prakticirali vrlo sličnu kulturu može se protumačiti samo različitim identitetima koji su u velikom stupnju oblikovani pravoslavljem, katolicizmom i islamom« (22). Padom komunizma ponovno je

postalo jasno da je Rusija pravoslavna zemlja, a osamostaljene republike bivšeg Sovjetskog Saveza s većinskim muslimanskim stanovništvom sada imaju problem stvarati toleranciju prema svojim građanima koji govore ruski. Kako u mnogim državama »nema jakih drugih društvenih institucija, crkva ili džamija sa svojom kleričkom hijerarhijom i laicima imaju važnu funkciju« (24). Autor kao da se ljuti kad konstatira da su vjere jake ondje gdje je država slaba. To osvjetljuje na primjeru Libanona i Irana. Priznaje bitnu ulogu Crkve u poljskom pokretu »Solidarnost« koji je komunističke oligarhe prisilio da dopuste prve demokratske izbore. Utjecaj Katoličke crkve na Filipinima, u Južnoj Americi i drugdje tumači, između ostaloga, zaokruženom »ideologijom« o socijalnoj pravdi i karizmatičkim vodstvom Ivana Pavla II. (31–32). Iz pogrešaka SAD u Vijetnamu, Iranu, Filipinima i Južnoj Koreji izvodi zaključak da trebaju više uvažavati utjecaj vjere u društvu.

Isti autor napisao je i poglavlje *Izmirenje Francuza i Nijemaca – zanemarena uloga pokreta Moral rearmament (MRA) – Moralno oboružanje (37–57)*. Osnivač pokreta bio je Frank Buchman, evangelik celibatarac iz SAD koji je duboko živio vrednote Govora na gori i bio uvjeren da sljedbenici različitih vjera mogu pridonositi miru ako sami žive pošteno, nesebično, čisto i s ljubavlju te ako te temeljne vrednote promiču u svijetu. On je u vrijeme nacizma podržavao vezu s Nijemcima koji nisu odobravali Hitlerovu politiku i zlodjela. Zato je iza Drugog svjetskog rata zvao u središte pokreta u Cauxu kod Ženeve brojne Nijemce na susrete izmirenja i opraštanja sa sljedbenicima istog pokreta iz Francuske i drugih zemalja. Na susretima su se više puta našli K. Adenauer i R. Schumann i drugi parlamentarci iz Njemačke i Francuske. Autor površno optužuje Katoličku crkvu da se nije dovoljno suprotstavljala nacistima, da je jedva dočekala konkordat s nacističkom vladom 1933., na temelju kojega država još i danas od zaposlenih katolika ubire crkveni porez, da je Pio XI. prekasno izdao svoju encikliku *Mit brennender Sorge* protiv zlodjela nacističke vlasti, da su u Francuskoj brojni svećenici u propovijedima podržavali kvislinški režim Vichya (43–45). Tim nedokazanim tvrdnjama autor ponavlja klišeizirane optužbe nekih nekatolika te pokazuje da mu nije ponajprije stalo do istine u tome. U tom središtu MRA 1.983 Francuza susrelo se s 3.113 Nijemaca u razdoblju od 1946. do 1950. Svojevremeno je tom pokretu da sugovornike motivira na moralne promjene u sebi, kako bi mirotvornije i pravednije djelovali u svijetu: uči ljude opraštati i oproštenje tražiti kao nužni put prema izmirenju pojedinaca i skupina. Od Nijemaca se očekivala spremnost da priznaju kolektivnu krivnju stoga što se nisu dovoljno suprotstavljali Hitleru kod kuće i da traže oproštenje za zlodjela koja su njihovi sunarodnjaci načinili nad nevinim pripadnicima drugih naroda, a od drugih sudionika da oprostite pretrpljene nepravde i dadu Nijemcima šansu za ponovno uključivanje u ujedinjenu Europu. Autor napominje da su mnogi potezi Schumanna u Francuskoj i Adenauera u Njemačkoj te njihovih bližih suradnika bili nadahnuti vrednotama MRA pokreta. D. Steele u kratkom prilogu ovom poglavlju navodi kako su pomirenju Francuza i Nijemaca pridonijele druge vjerske i humanitarne organizacije. Među njih ubraja i katolički mirovni pokret Pax Christi koji je osnovan u Francuskoj 1945. te je na svojem međunarodnom kongresu 1953. usvojio geslo – »izgrađivanje Europe«.

B. Nichols prikazuje bitan prinos reformiranih crkvenih čelnika priznavanju prava triju indijanskih plemena u Nikaragvi za vrijeme sandinističke vlade i time smirivanju

oružanog sukoba koji nijedna od »strana« nije mogla riješiti vojnim putem (64–87). Djelatnicima Komisije za pomirenje trebalo je deset godina da steknu povjerenje svih i predlože rješenja svima prihvatljiva: »Ulijevanjem kršćanske vjerodostojnosti i nade u proces pregovaranja stvorili su jedinstvenu priliku za ljudske kontakte nad velikim političkim ponorom. Kad je izgledalo da je ponor nepremostiv, a to se događalo nekoliko puta, njihove kršćanske vrline postavljale su jedinstven duhovni most na koji su se često sklanjale obje strane« (84). C. Sampson prikazuje zalaganje kvekerskih institucija i pojedinaца u Britaniji i na terenu u Africi pri nastojanju da pomire bijafranske ustanike u Nigeriji s vojnom vladom (88–118). Bio je to, prema mišljenju autorice, rat kršćanskog sjevera protiv muslimanskog juga, koji je progutao oko 600.000 života u vojnim akcijama i od posljedica gladi. Pomiritelji su više puta uklonili zapreke nastavku pregovora, ali su generali muslimani konflikt završili vojnim akcijama. Uvidjevši opasnost privatnog dijeljenja pravde proglasili su pomirenje, dopustili povratak izmještenim Bijafrancima i pozvali kvekerske pomiritelje da pomognu graditi ozračje povjerenja koje će spriječiti nova krvoprolića. Autorica kvekere hvali da su upravo »kao kvekeri bili duhovno opremljeni za prakticiranje pomirenja. Drugi bi se mogli ugledati u njihov primjer pri nastojanju da razumiju – možda usvoje – osjetljivost, žilavost, poniznost, obazrivost i poštovanje prema drugima kakvo se traži u ovakvoj vrsti djelovanja« (111).

David Steele obradio je višegodišnje i programatsko djelovanje Evangeličke crkve u Istočnoj Njemačkoj kao potporu nenasilnom suprotstavljanju komunističkom režimu koje je dovelo do pada berlinskog zida i ponovnog ujedinjenja Njemačke (119–152). Disidenti su se danima okupljali u crkvi sv. Nikole u Leipzigu te pod vodstvom pastora čitali Sveto pismo, molili i prihvaćali pozive da se odreknu nasilja. To se moglo događati zato što je Evangelička crkva u svoj program 1971. svjesno unijela plan o djelovanju »unutar socijalizma«, odbijajući getoizaciju, ali i opozicijski stav. Kad je Honeckerov režim odbacio »perestrojku i glasnost« Gorbačova za svoje državno područje, Crkva je izdala »Dvadeset teza za obnovu društva« koje su se čitale vjernicima sakupljenim na nedjeljno bogoslužje i nagovarala svoje pripadnike da ne bježe na Zapad nego da hrabro traže promjene kod kuće. Nakon što su umjereniji komunisti preuzeli vlast 1989. disidenti i vlastodršci tražili su od Crkve da preuzme ulogu posrednika okruglog stola u traganju za mirnim promjenama. Crkveni su čelnici stalno štitali disidente i tražili mirne promjene poslije pada tajne policije u siječnju 1990. Pri tome su se oslanjali na Lutherov nauk o dva kraljevstva iz koja izlazi da je povijesni Luther bio protiv oružanih ustanaka u državi, a ne protiv svakog otpora arogantnoj vlasti.

H. Wooster istražio je utjecaj kardinala Sina i drugih katoličkih čelnika na prijelazu od Marcosova diktature u demokratski sustav na Filipinima 1986. (153–176). Iako su komunistički ustanici optuživali biskupe da razoružavaju Davida pred moćnim Golijatom, kardinal Sin čvrsto se suprotstavljao promjenama koje su zagovarali ljevičari. Međutim, on nije branio zlodjela i kršenja ljudskih prava koja je činila Marcosova vlada. Biskupi su u pastoralnim poslanicama, čitanim i tumačenim u 2000 župa, iznosili nauk Sabora o političkoj zajednici te, uz poticaje za nacionalno pomirenje, tražili istinu, poštenje, slobodu i pravdu u državi. U vrijeme pripreme za izbore, u siječnju 1986., biskupi su izdali

pastoralno pismo naslovljeno *Trebamo se više pokoravati Bogu nego ljudima* u kojem su raskrinkali »zavjeru zla« i potaknuli vjernike da se svojim glasačkim pravom tome suprotstave. Kad je diktatorska vlada pokušala iskriviti rezultate izbora, crkveni radio *Veritas* danima je pozivao na otpor i povezoao generale koji su se suprotstavili Marcosu. Autor najveću zaslugu za ovo pripisuje kardinalu Sinu koji je 1974. na svojoj instalaciji izrekao govor naslovljen *Revolucija ljubavi*. U njemu je, između ostaloga, kazao: »Bez svake sumnje, mi trebamo revoluciju. Ali mi trebamo revoluciju srca, revoluciju ljubavi« (167). Na dan nacionalne molitve za mir 31. 8. 1983. rekao je da se pravo pomirenje temelji na priznanju počinjenih zala i na spremnosti da se ona isprave u što većoj mjeri.

Douglas Johnston obradio je utjecaj crkava na apartheid u Južnoj Africi (177–207). Objasnivši u uvodu razvoj europske kolonizatorske vlasti na tom dijelu crnog kontinenta od 1652. do nastanka rasističke države 1950., on pokazuje kako su protestantski crkveni čelnici izjednačavali kršćanstvo s civilizacijom i kulturnim uzdizanjem. Pritom su biblijske citate nasilno prilagođavali rasističkom ustrojstvu države. Crncima se uskraćivalo pravo glasovanja s obrazloženjem da su barbari, nesposobni za odgovorne zadaće u civiliziranom društvu. Biblijska zgoda o kuli babilonskoj bila je upotrebljavana kao podloga za opravdanje rasnog razdvajanja. Nizozemska reformirana crkva, kojoj je pripadalo oko 70 posto bijelih građana ove države, donijela je 1950. preporuku da se uspostavi »teritorijalni apartheid« što je bila podloga državnom zakonu o razdvajanju rasnih skupina u Južnoj Africi. U isto vrijeme afričke nezavisne crkve, osobito Sionska kršćanska crkva (ime potječe od osnivača koji je 1896. došao iz Ziona, Illinois, SAD) počele su se aktivno zauzimati za prava crnaca u toj državi. S vremenom su bijeli pripadnici europskih crkava uvidjeli da rasnu diskriminaciju ne mogu opravdavati Svetim pismom i autentičnim kršćanstvom. U studenom 1990. teološko opravdanje apartheida proglašeno je neispravnim. Anglikanski biskup Desmond Tutu senzibilizirao je afričku i svjetsku javnost u pogledu nepravednosti rasnog režima u svojoj zemlji i za to dobio Nobelovu nagradu za mir. Politički, ekonomski i športski bojkot Južne Afrike ubrzao je promjenu mentaliteta u građana europskog podrijetla: »Povijest pruža malo pojava sličnih ovoj u Južnoj Africi, gdje se višestoljetni sistem rasnog izrabljivanja preobražava iznutra relativno mirnim sredstvima. Ako to dostignuće ostane, bit će velikim dijelom plod posredničke uloge južnoafričkih crkava« (201).

Ron Kraybill analizira ulogu religijskih čimbenika u osamostaljenju Rodezije koja se preimenovala u Zimbabve (208–257). Osloodilački rat u Rodeziji, u kojoj su 90 posto građana Afrikanci starosjedioci, progutao je 20.000 žrtava. Trinaest godina ekonomskih sankcija protiv Smithove bjelačke vlade prouzročilo je kod bijelaca gubitak vjere u vlastitu budućnost u toj afričkoj zemlji. Tisuće njih napuštale su zemlju znajući da će Afrikanci rat dobiti. U razdoblju između 1966. i 1978. propalo je 20 pokušaja završetka rata i sklapanja mira. Uz nazočnost međunarodnih promatrača održani su u veljači 1980. izbori na kojima je pobijedio crnački vođa Robert Mugabe, a Smith je prihvatio rezultate izbora, najavio da ostaje u zemlji i preporučio drugim bijelcima da ostanu. Tome su prethodile mučne godine posredovanja različitih vjernika pojedinaca i vjerskih organizacija. Autor među najistaknutije stavlja katoličku Komisiju za pravdu i mir koja se od 1972. aktivno utkala u događaje

u svojoj zemlji. Kako je Katolička crkva u toj zemlji imala škole i bolnice, mogla je domaćoj i svjetskoj javnosti iznositi istinu o kršenju ljudskih prava, a ljudi su s povjerenjem izvješćivali tu komisiju o svojim nevoljama, uvjereni da će ih hrabro i pošteno prenijeti dalje. Katolička crkva bila je moralna savjest zemlje i zagovarala rješenja pomoću pregovora, a ne nastavka rata. U tome im je pomagala i Sv. Stolica, osobito nakon susreta dvojice rodezijskih biskupa s Papom u travnju 1979. Autor kaže da je pri svemu tome Katolička crkva bila zaslužna kao kazivateljica istine (*truth-teller*), glasnogovornica moralne savjesti i promicateljica pregovora. To joj je priznao i predsjednik Mugabe. Bijeli kršćani Rodezije dugo nisu reagirali na nepravde koje čini vlada podliježući »opijumu patriotizma«. Međutim, »dvije temeljne razlike izdvajaju katolike od drugih crkava: 1. katolička ekleziologija podržava više globalno nego nacionalno usmjerenje, prenoseći na Vatikan kao izvannacionalnu ustanovu konačni financijski, teološki i organizacijski autoritet; 2. Katolička crkva diljem svijeta bila je u zamahu obnove na svakoj razini provodeći Drugi vatikanski, a jedan od plodova te obnove bilo je neviđeno zauzimanje za postizanje strukturne pravde... Na institucionalnoj razini, rodezijska Komisija za pravdu i mir našla je otvorenog i moćnog saveznika u Katoličkom institutu za međunarodne odnose sa središtem u Londonu, daleko prije nego su mnogi rodezijski katolici počeli podržavati satnovište koje je mnogim slijepim rodobljubima izgledalo subverzivno. Stoga, u omjeru u kojem je nepravda nametnuta od strane vladajuće elite dio konflikta – a to je svakako slučaj u mnogim nacionalnim konfliktima – Katolička crkva u Rodeziji pokazuje sposobnost religijskih organizacija da probiju letargiju slijepog rodoljublja u prilog istinski moralnoj podlozi za analizu i djelovanje« (221–222). Domaći katolici dugo su usporavali i skoro paralizirali katoličke inicijative koje su dolazile izvana.

Drugi čimbenik bio je međuvjerski pokret *Moralno oboružanje* (MRA) čiji djelatnici su mjesecima pripremali susrete ljudi koji su odlučivali o promjenama. Preko Smithova sina Aleca priredili su susret između bijelog vlastodržca i crnog vođe oslobodilačkog rata i promicali izmirenje među ključnim osobama dviju strana. Treći su kvekeri, koji su najviše pridonijeli završetku rata. Oni su pokazali zbiljsku solidarnost sa svim »strankama«. Pažljivim slušanjem stranaka u sukobu stekli su povjerenje kao oni koji poznaju situaciju i postali povjerljivi izvor istinskih informacija o »drugima« koje su ljude pripremale na izmirenje. Njihova »politika« sastojala se u »transformativnom slušanju«. U osobnim dodirima s bijelim političarima nagovarali su ih da ostanu u državi radi općeg dobra svih Rodezijaca. Vodeći se načelom opće pravde i iskrenosti, oni nastoje djelovati izmiriteljski, a ne zagovarati interese jedne od sukobljenih strana. Oni koji to rade osjećaju to kao svoj poziv i nije im stalo ponajprije do osobnog uspjeha. Zato se od posrednika u pregovoru traži duboka osobna duhovnost. Ljudi iz MRA poduzeli su put osobnih susreta; katolici su upozoravali na nepravde strukture u državi; kvekeri su tumačili, prilikom pregovora, brige i strahove stranaka jednih drugima. Katolički, MRA-ovski i kvekerski pristup problemu dopunjavali su se. Svi zajedno pripravili su rješenje za opće dobro, a strane u sukobu nisu bile u stanju same načiniti te pripravne korake.

D. Johnston u poglavlju *Ocjena prikazanih slučajeva* (158–265) uspoređuje slučajeve međusobno: u Istočnoj Njemačkoj, Filipinima i Južnoj Africi bila je riječ o nenasilnoj borbi

za političke promjene; u Nikaragvi, Nigeriji i Rodeziji bila je riječ o pomirenju stranaka koje su u ratnom sukobu, u izmirenju Francuza i Nijemaca bila je riječ o posljedicama Drugog svjetskog rata. U nekim slučajevima pomiritelji su iz same zemlje, u drugim iz inozemstva. U većini su vjerske zajednice sa svojim pojedincima i strukturama bile sredstvo promjene te čuvanja ili uspostavljanja mira. U slučaju Južne Afrike sam predsjednik de Klerk pozvao je crkve da sudjeluju u procesu donošenja novih odluka i tako na vrijeme uključio vjeru u mijenjanje države na bolje. »Moguće je u najmanju ruku utvrditi do izvjesnog stupnja sigurnosti da bi strogo svjetovni pristup rješavanju bio teži za postizanje sličnih rezultata« (265).

Baptistički teolog Harvey Cox je s još petoricom nekršćanskih teologa napisao dvanaesto poglavlje *Svjetske religije i rješavanje sukoba* (266–282). Poglavlje ima za moto izreku R. J. Neuhaus: »Božja je volja da budemo tolerantni prema onima koji se ne slažu s nama u poimanju volje Božje.« Priznajući da u Sjevernoj Irskoj, Libanonu, Indiji i drugdje ratuju ljudi koji pripadaju, između ostaloga, i različitim vjerama, Cox ističe da su »sukobi često ukorijenjeni više u kulturi i društvenoj klasi nego u religiji«. Tvrđi da u vjerama postoje duhovne tradicije koje mogu pridonositi pomirenju i iscjeljivanju u ljudskoj zajednici. Pojedini pisac ovog poglavlja navodi takve tradicije u hinduizmu, budizmu, islamu, sikizmu, judaizmu. Velikog mirotvorca Gandhija ubio je hindus, čovjek njegove vjere, držeći da nenasilnom revolucijom zloupotrebljava hinduističku tradiciju. Gandhi je predlagao »vertikalno obraćenje« kao lijek protiv prozelitizma – tj. pomoći drugima da budu bolji u svojoj vjeri (271). Mirotvorni element budizma jest disciplina nenavezanosti i neagresivnosti. Islam teži za usklađivanjem javnog reda u državi sa svojim vjerskim učenjem i pritom priznaje da u vjeri ne smije biti prisile. Sadat je samo zato što je bio uvjereni musliman mogao raditi na izmirenju svoje države s Izraelom, iako je pao kao žrtva od pripadnika vlastite vjere. On i drugi neki političari pokazuju »da sve religijske tradicije mogu davati podlogu i vodstvo u izlaženju na kraj s raznim vidovima ljudskog neprijateljskog raspoloženja« (281). To ne znači da treba stvarati sinkretističku vjeru. Valja i dalje proučavati u čemu se vjere slažu i razilaze, ali i nastavljati raspravu unutar svake vjerske zajednice, razvijajući oblike koji su univerzalni. Vjere se moraju pitati kako mogu utjecati na državu a da ne gube svoje duhovne vrijednosti, kako bi nastavili pokrivati duhovne potrebe ljudi za koje je država po svojoj naravi nekvalificirana.

S. Burnett u posebnom poglavlju izvlači *Posljedice za vanjsku politiku* (285–305). Kako je istraživačka ekipa smještena u Washingtonu, on najprije misli na vanjsku politiku SAD. Traži da diplomati bolje upoznaju vjere i duhovne pokrete u svijetu u kojem obavljaju svoju službu. Navodi primjer kako su američki diplomati u teheranskoj ambasadi sredinom pedesetih godina pozvali skupinu muslimanskih vjerskih vođa na seminar upoznavanja u SAD. Plodje bio da su se sudionici vratili s potvrđenim uvjerenjem kako iranski muslimani ne mogu imati prave prijatelje u Americancima. Američki diplomati u Iranu i Pakistanu nisu ni pokušavali ozbiljno upoznati tamošnje vjerske vođe. Predbacuje diplomatima svoje države u Poljskoj da nisu ozbiljno proučili ulogu Crkve u tom narodu za vrijeme promjena koje su se tamo događale. Razlog tome bio bi dogmatski sekularizam (= vjere ne znače puno današnjim ljudima) i materijalistički determinizam (= ljudima je važno ponajprije ekonom-

sko blagostanje). Najavljuje nove promašaje američke politike zato što donositelji odluka nisu sposobni ili voljni primijetiti i ugraditi vjerske čimbenike na područjima na kojima sukobi vladaju ili nastaju. Kritizira diplomate koji su budućnost Irana prognozirali samo na temelju europski odjevenih poslovnih ljudi te zemlje, a zanemarili »bradate muškarce srednjih godina koji sjede na molitvenim sagovima. Ispalo je da budućnost nosi čudnu odjeću«. Zaključuje da političari trebaju vjeri posvećivati veću pozornost »sa stanovišta pridonosa napetosti ali i rješavanja problema« (301).

William Vendley i David Steele u preposljednjem poglavlju iznose *Zaključke za religijske zajednice: budizam, islam, hinduizam i kršćanstvo* (306–315). Autori su kršćanski teolozi iz SAD koji vjerskim zajednicama žele pomoći da uvide svoju mirotvornu zadaću i preuzmu veću ulogu nego što je obično imaju. Vendley govori o dvostrukom jeziku vjerskih zajednica: prvotni je onaj kojim se služe u vlastitim obredima i vjerskoj pouci, a drugotni bi trebao biti onaj kojim se služe u mirotvornom i humanitarnom djelovanju. Dok prvotni smije i treba ostati poseban, drugotni treba postajati sve više razumljiv drugima i drukčijima: »Izazov religioznim ljudima koji su odani mirotvorstvu jest da u svojim tradicijama razmrse teme konflikta od tema mira i da primjenjuju ove posljednje, a zapostavljaju ili preslažu one prve. To je mučan proces. Veoma je teško poduzimati ispovijedanje i kajanje za slabosti neke religije, ali je taj proces ipak potreban« (309). Zatim analiziraju slučajeve nasilja koji su prožeti budističkom, muslimanskom, hinduističkom i kršćanskom tradicijom te potiču pripadnike vjera da u svojoj tradiciji samokritički prouče elemente koji su bili i mogu ponovno postati podloga za nasilje nad drukčijima, a promiču one koji promiču mir. Ljudi različitih vjera moraju učiti surađivati u čuvanju ili ponovnom uspostavljanju mira, jer »u stvari mira nisu zakazivale religije nego religijski ljudi« (313–314).

U posljednjem poglavlju D. Johnston iznosi *Pogled u budućnost: prema novoj paradigmi* (316–337). Za moto uzima izreku rabina Tarfona: »Nije tvoje da dovršiš djelo, ali nije ti dopušteno odustati od posla«. Priznaje da je složen i opasan posao za profesionalce vanjske politike primjenjivati u svojem djelovanju vjerske čimbenike. Međutim, oni to trebaju činiti ako žele da govor i pothvati »vrha« puste korijen u »bazu«. Navodi novije primjere iz Sudana, Istočne Njemačke, Kenije i Somalije, Sjeverne Irske, Pandžaba, Šri Lanke, Mozambika – gdje konflikti imaju i vjersku boju, iako nisu ponajprije vjerski. Tu spominje i bivšu Jugoslaviju.

Prenosim duži odlomak: »Neposredni uzroci konflikta su brojni i složeni. Na početku, odbacivanje na republičkim izborima komunističke partije kojom su dominirali Srbi dovelo je kod Srba do bijesa i straha od porobljavanja na područjima gdje su oni manjina. Taj je strah bio pojačan uskrisavanjem hrvatskog autoritarizma pod predsjednikom Franjom Tuđmanom (uključujući uporabu simbola poistovjećivanih s fašizmom) što je dozvalo u sjećanje hrvatsko masakriranje Srba za vrijeme drugog svjetskog rata. Za uzvrat, srpski vođa Slobodan Milošević upotrijebio je to kao izliku kojom je potaknuo etničke strasti u Hrvatskoj, Sloveniji i Bosni i Hercegovini. Konačno je jugoslavenska armija, kojom su dominirali Srbi, iz straha da se zemlja potpuno ne raspadne i da armija ne izgubi svoj položaj, pokušala silom nametnuti održavanje federacije. Ti su razlozi ukupno prerasli u

intenzivni ratni pohod Srba koji sebi prisvajaju teritorij što po njihovu mišljenju sačinjava sastavni dio Velike Srbije (na štetu Hrvatske, Bosne i Hercegovine te možda i drugih susjednih republika). Budući da religija sačinjava jedan od glavnih sastojaka etničkog identiteta među narodima bivše Jugoslavije, ona će bez sumnje biti ključ za bilo kakvo rješenje koje na koncu nadode. Religija je također pridonijela konfliktu, jer su se neke religijske grupe otvoreno poistovjetile s političkim strankama a u više slučajeva pograbile i oružje... Unatoč dubokoj kivnosti među etničkim grupama bivše jugoslavenske federacije, potencijal religijskih vođa da zajednički utječu na pronalaženje rješenja izgleda znatan i vrijedan ulaganja. To ulaganje ipak neće biti bez izazova. Pravoslavna, katolička i muslimanska tradicija koegzistirale su stoljećima na ovom području i često su bile angažirane u međuvjerskom dijalogu na barem dvije razine. Prvo, postojali su spontani razgovori koji su se odvijali prirodno među religijskim zajednicama unutar područja koje je etnički pomiješano. Na službenijoj razini, bilo je više pokušaja dijaloga među različitim religijskim čelnicima. Međutim, u omjeru u kojem su se religijske ustanove poistovjetile politički sa svojim etničkim grupama u sadašnjem konfliktu, presječeni su ti raniji kanali komuniciranja. Slična komplikacija postoji kao posljedica gubljenja povjerenja koje je nastupilo među mnogima koji su ne samo bili prije angažirani u dijalogu nego i nekoć bili bliski prijatelji. To je dovelo do određenog oglušenja uslijed kojega vanjski apeli na suradnju radi obustavljanja nasilja kao da nailaze na gluhe uši« (329–331).

U zaključnom dijelu tog poglavlja autor kaže da vjerski pregovarači i posrednici kod stranaka u konfliktu ulijevaju povjerenje više od vojnih i političkih, iako te stranke nakon svih pretrpljenih zala i nepravdi obično nemaju povjerenja prema osobama i institucijama izvana. Od istinski vjerskih posrednika očekuje se da sa žrtvama suosjećaju, ali da ne budu pristrani. Pomirenje koje nastaje na temelju vjerskih i duhovnih uvjerenja »može stranke u konfliktu nadahnuti da idu dalje od uobičajenog ljudskog reagiranja u takvim slučajevima koje se sastoji u uzvraćanju nasiljem na nasilje. U tome leži velik izazov. Nadamo se da će ova knjiga potaknuti i pripremiti tvorce politike i vjerske zajednice da odgovore tom izazovu« (333).

Iznijevši pregled sadržaja s navodima iz pojedinih poglavlja koji mi se čine inspirativni za sadašnje djelovanje Crkve u Hrvata, želim prije zaključnog suda o dobrim i lošim svojstvima ove knjige izvijestiti o osobnom poznavanju s trojicom od dvanaestorice glavnih autora.

Nositelj projekta i autor četiriju poglavlja je Douglas Johnston, politolog iz SAD. On je sudjelovanjem u National Prayer Breakfast Fellowship (= Američka udruga molitvenog doručka) došao do spoznaje o važnosti vjera za čuvanje ili ponovno uspostavljanje mira u konfliktnim regijama te osnovao Poticajnu grupu za projekt o vjeri i rješavanju konflikata. Upoznao sam ga u kolovozu 1993. u Cauxu kod Ženeve, na međuvjerskom seminaru pokreta MRA *Regije u krizi: što možemo naučiti jedni od drugih?* Bio je pozvan sa skupinom suradnika da predstavi svoj projekt. Tom je zgodom najavio da je knjiga dostavljena na tisak. Organizatori su držali da bismo obojica mogli profitirati ako se susretnemo za vrijeme objeda. U razgovoru je spomenuo lošu sliku Hrvatske u svijetu zbog povezivanja sadašnje vlasti s onim što se događalo tijekom Drugog svjetskog rata. Izrazio je žaljenje što je uopće

došlo do raspada Jugoslavije koji je sa sobom donio tolika ubijanja nevinih. Ja sam uzvratilo da je i on, poput brojnih diplomata SAD, nasjeo propagandi jugoslavenske diplomacije koja je širila sprsko gledanje na bivšu Jugoslaviju i razloge nezadovoljstva naroda koji su je činili. Dodao sam da mi Hrvati i drugi nesrpski narodi s ovog područja američkog ministra vanjskih poslova Jamesa Bakera držimo sukrivcem za neizravan poticaj jugoslavenskoj armiji na agresiju protiv Slovenije, Hrvatske i BiH zato što je prilikom svojega posjeta Beogradu, koncem svibnja 1991., izjavio kako SAD podržavaju cjelovitu Jugoslaviju te da neće ničim podržati one koji žele razlaz. Diplomatski pristojno saslušao je moj prigovor, ali nije ničim pokazao spremnost da u razgovoru s jednim nesrpskim sugovornikom nauči nešto o drugoj strani medalje. Ostatak objeda proveli smo u razgovoru o njegovoj knjizi. Iz četiriju njegovih poglavlja u ovoj knjizi ničim se ne može naslutiti da bi on bio agnostički politolog koji vjeru gleda samo kao sredstvo za postizanje političkih ciljeva, a ne vrijednost u sebi (što izlazi iz nekih drugih sasvim politoloških poglavlja).

David Steele autor je jednog poglavlja i koautor u još dva. On je zaređen pastor Menonitske crkve u SAD (*menoniti* su kršćani kalvinističkog usmjerenja koji krštavaju samo odrasle; u SAD su odselili zato što su u Europi bili progonjeni; na temelju iskustva progona njeguju nenasilno rješavanje konflikata). Za doktorat teologije odabrao je temu o pomirljivom djelovanju iz vjerskih razloga. Upoznao sam ga sredinom prosinca 1993. u Pečuhu, za vrijeme trodnevnog vijećanja vjerskih predstavnika iz Srbije, Hrvatske te BiH koje je sazvala Konferencija europskih crkava iz Ženeve (nekatolička ustanova). Tada je došao iz Zagreba gdje je već nekoliko mjeseci kao izaslanik svoje Crkve pokušavao izvidjeti što bi oni, kao vjerska ustanova, mogli učiniti za prestanak nasilja i nastavak mirnog života na području bivše Jugoslavije. Kasnije mi je dostavio jedan svoj projekt za seminare pomirenja kojima bi trebali prisustvovati vjerski službenici različitih zajednica i kasnije odgajati vlastite pripadnike u vjerničkoj toleranciji i građanskom miru. Susreo sam ga ponovno na međuvjerskom seminaru MRA o regijama u krizi u kolovozu 1994. u Cauxu. Čudi se što u ratnim prilikama u BiH nema zainteresiranih hodža te pravoslavnih i katoličkih svećenika koji bi zajedno s odabranim laicima iz vlastitih zajednica sudjelovali na seminarima što ih je on spreman prirediti sa svojim suradnicima.

William Vendley koautor je četrnaestog poglavlja u ovoj knjizi, katolik iz SAD, laik profesor teologije, generalni tajnik Svjetske konferencije religija za mir (WCRP) sa sjedištem u New Yorku. U ožujku i travnju 1993. pohodio je Zagreb i Beograd da vidi što WCRP može učiniti za prinos vjerskih zajednica miru u bivšoj Jugoslaviji. Svojevremeno je toj organizaciji da u pojedinim državama djeluje uz dogovor sa zakonitim vjerskim poglavarima, nema sinkretističkih natruha i pomaže vjernicima različitih vjera da, ostajući svaki u svojoj tradiciji, zajednički mirotvorno djeluju. Predstavio je WCRP pravoslavnim i katoličkim biskupima. U Zagrebu se, na svoje traženje, posebno susreo s vrhbosanskim nadbiskupom i preporučio mu da nekoga od svojih svećenika zaduži za praćenje djelovanja te organizacije. Nadbiskup je za to zamolio mene. Tako sam sudjelovao u europskom zasjedanju WCRP od 2. do 23. svibnja 1993. u Švedskoj, i tu ponovno susreo gospodina Vendleyja. Iz Zagreba je sudjelovalo još dvoje Židova, imam Ševko ef. Omerbašić i dva katolika. Izložio nam je projekt WCRP da u zemljama bivše Jugoslavije organizira seminare

suradnje i suživota za pripadnike različitih vjerskih zajednica, čim prestanu ratne akcije. Ja sam taj dokument preveo te ga dostavio Hrvatskoj biskupskoj konferenciji i biskupima Vrhbosanske metropolije. Susreo sam ga ponovno u Riva del Garda u Italiji, sredinom svibnja 1994., na zasjedanju Izvršnog odbora europske WCRP. Tom je zgodom izložio plan da se na šestom svjetskom zasjedanju WCRP u studenome 1994. predlože i izaberu neki vjerski uglednici za počasne predsjednike WCRP te izričito spomenuo i vrhbosanskog nadbiskupa. U međuvremenu je hrvatski ogranak WCRP iz Zagreba podnio i službeni prijedlog za to, a nadbiskup Puljić je imenovan kardinalom. Zato je izbor u Riva del Garda 9. studenoga 1994. prošao vrlo glatko.

Na kraju, što reći o ovoj knjizi? *Positivno je* što politolozi ozbiljno računaju s vjerom u današnjem svijetu; što su proveli istraživanja u konfliktnim regijama u kojima su vjere dovele sukobljene za pregovarački stol, prenosile pregovaračima objektivne obavijesti, vraćale porušeno povjerenje, nakon sklopljenog mira odgajale vlastite vjernike za istinski mir, temeljen na duhovnim vrijednostima. *Negativno je* što knjiga sve podlaže *američkoj vanjskoj politici kao vrhovnom mjerilu*: gdje su *decision makeri* (donositelji odluka) pogriješili i što trebaju činiti da ne ponove slične pogreške. Posebno je negativna površnost u nekim kratko prikazanim slučajevima. Mi katolici ljutimo se na paušalnu osudu Rima i njemačkih biskupa za vrijeme nacizma, zatim, mi Hrvati odbacujemo jednostrani prikaz političkih i vjerskih prilika u bivšoj Jugoslaviji. Tako će se drugi čitatelji ljutiti na površan te na mahove netočan prikaz njihovih slučajeva. Okolnost da su knjigu priređivali stručnjaci za vanjsku politiku SAD, ali su je dali objaviti kod renomiranog međunarodnog izdavača Oxford university press u Londonu i New Yorku, pokazuje da pokretači projekta i pisci knjige nude rezultate svojeg istraživanja svjetskoj javnosti, a ne samo diplomatima SAD. Unatoč navedenim nedostacima, knjigu u bitnome držim dobronamjernom i pozitivnom. Morali bi je proučiti službenici svih demokratskih država koji trebaju surađivati s vjerskim institucijama i pojedincima te osoblje vjerskih zajednica koje žele humano i humanitarno djelovati u pluralističkom svijetu.

Mato Zovkić